

İNSAN DIŞI HAYVANLAR ve ADALET

Non-human Animals and Justice

Ezgi Sarıtaő

pugazzi@gmail.com

Özet

İnsan dışı hayvanlara yönelik zulmün sonlandırılmasını amaçlayan söylem ve eylemlerde hak kavramı büyük önem taşımaktadır. Fakat hak kavramının böylesi merkezi bir konum işgal ediyor olması tam da zulmün kaynaklandığı insan/hayvan ayırımını yeniden üretmektedir. Bu yazı, hayvan hakları/özgürleşmesi hareketinin öncü kuramcılarını Derrida'nın yapısökümcü yaklaşımı çerçevesinde eleştirmeyi amaçlıyor. Peter Singer'ın faydacı yaklaşımı, onu eleştiren Tom Regan'ın hak kuramı ve Gary L. Francione'nin böylesi bir hak kuramına yönelik eleştirileri bu çerçevede tartışmaya açılacaktır. Yazı Donna Haraway'in Derrida eleştirisinden ilham alarak insan/hayvan ayırımının ötesinde türlerle kurulacak yeni yoldaşlık ilişkilerinin ipuçlarını aramayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hayvan hakları, türcü olmayan adalet, hayvan özgürleşmesi, yoldaş türler, animots

Abstract

The concept of right occupies a central place in discourses and actions that aim to put an end to animal cruelty. But the central place accorded to the concept of right is reproducing the animal/human divide from which the cruelty is originating. This article is aiming to criticise the pioneering theoreticians of animal rights/animal liberation movement within the deconstructivist framework of Derrida. The utilitarian approach of Peter Singer, Tom Regan's rights theory and Gary L. Francione's criticism of the rights theory will be discussed within this framework. The article is also looking for clues for new relations of companionship among species through being inspired by Haraway's criticism of Derrida.

Key Words: Animal rights, non-speciesist justice, animal liberation, companion species, animots

İnsan dışı canlılar ve özellikle hayvanlar konusunu suç ve ceza, hukuk ve adalet kavramları çerçevesinde ele alırken, hukuk normlarının hayvanlara uygulanması, hayvanların hukuksal statüsü gibi sorulardan hareket edilmesinin yerinde olacağı düşünülebilir. Böylelikle, aralarında önemli farklılıklar olan, hayvan özgürleşmesi, hayvan hakları veya hayvan refahı hareketlerinin temel tespitlerine, itiraz ve önerilerine biraz mesafeli durarak meseleyi daha dar bir çerçeveden değerlendirmenin, konuyla doğrudan örtüşen bir tartışma alanı açacağı iddia edilebilir. Hukuk

normlarının, yasaların hayvanlara nasıl uygulanacağına dair birçok tartışma yürütülmektedir. Yeşil krimonoloji, ekolojik adalet, türcü olmayan adalet başlıkları altında ele alınabilecek tartışmalar, hem hukuk hem de hayvan aktivizmi için önemli bazı sorunlara değinmektedir. Başta ileri kapitalist ülkelerde olmak üzere, birçok ülkenin ulusal mevzuatında zalimlikle mücadele (*anti-cruelty*) veya hayvanları koruma yasaları bulunmaktadır. Uluslararası alanda hayvan hakları ve refahını düzenleyen sayısız sözleşme bulunmaktadır.¹

Fakat hem yasal düzenlemelere, hem de yukarıda bahsi geçen yazına bakıldığında, hayvan hakları/refahı söyleminden ve daha genel bir "hayvan" ve "hayvan/insan ilişkisi" sorunsalından bağımsız bir tartışmanın yetersiz olacağı görülecektir. Bunun ikincisi daha temel olmak üzere iki nedenine işaret edeceğim. Birincisi ekolojik kriminoloji veya hayvan hukuku gibi alanların, bugün aralarındaki farklılıklara değinmeden hayvan hakları aktivizmi olarak adlandıracağım hareketlerin içerisinde çıkmış olması ve bu hareketlerden bağımsız değerlendirilmelerinin neredeyse imkânsız olmasıdır. Hukukun diğer birçok alanından farklı olarak bu alan, bahsedilen hareketlerin terminolojisinden farklı bir uzmanlık dili geliştirmemiştir ve bu alandaki hukukçular çoğunlukla hareketin içindeki aktivistlerdir.

Hukukun ve kriminolojinin asıl olarak insan merkezli pratikler olması (Beirne, 2006, s. 41) ise ilk nedenle bağıntılı ve aslında onu da açıklayan ikinci nedene bizi götürmektedir. Ceza hukuku ya da daha genel anlamda hukuk içerisinde hayvan meselesini tartışmak, ancak belirli varsayımları kabul ederek mümkün olabilir. Bu varsayımların insanmerkezcilikten beslenmesi ve hak söyleminin sınırlılıkları bunların sorgulanmadan kabul edilmesini imkânsız kılar. Tüm canlıların 'yaşamın öznesi olmalarından' kaynaklı bazı haklarının olduğunu, hayvanların refahının yasalarla sağlanabileceğini ya da hayvanların hukuksal özneliğini verili kabul etmek, hayvan hakları söyleminin eleştirdiği tahakküm ve sömürü sisteminin altında yatan insanoğlu² kurgusunu ve insanmerkezciliği sorgulamadan kabul etmek anlamına gelecektir. Hak sahibi olarak insanoğlu, haklarının ne olduğunu ve onları nasıl kullanacağını belirleme irade ve yetkisine sahip hukuki bir öznedir. Böylesi bir öznellik biçimini insan dışı canlılara genişletmeye çalıştığımızda ise temel bir açmazla yüzleşmek durumunda kalırız: Yetki ve irade sahibi olmayan canlıların hukuk öznesi olduğunu iddia edebilir miyiz? Edemiyorsak yaşamlarının hangi haklar çerçevesinde tanımlanacağını belirleme yetkisi kime ait olacaktır? Eğer hayvanlar adına karar vermek imkânsızsa, o halde insanların hayvanlara yönelik

şiddet eylemlerini ceza yasaları ile sınırlandırmamız yeterli midir? Bu soruların yanıtlarını vermeye çalışırken hayvanları insanmerkezci bir hak anlayışı çerçevesinde şekillenen hukuk alanına sokmanın sonuçlarını da göz önünde bulundurmalıyız. Böylesi bir hukuk anlayışı içerisinde şekillenen hak ve adalet arayışının, insanın eylemlerini sınırlandırma irade ve yetkisine sahip bir özne olduğu varsayımını yeniden ürettiğini düşünüyorum. Bu çerçevede insan dışı hayvanlar ise, bu irade ve yetki alanının dışında kalan, aralarında temel bir özdeşliğe ve insan olandan temel bir farklılığa sahip bir kategori olarak kurulur.

Bu çerçevede, bu yazıda, insanmerkezçiliğin eleştirisini farklı biçimlerde yapan hayvan hakları hareketinin, diğer yandan Kartezyen insan hayvan ayrımını farklı düzeylerde yeniden ürettiğini ve hayvan kategorisinin kendisini verili kabul ettiğini iddia edeceğim. Bu iddiayı, kuramsal dayanak olarak sıklıkla referans gösterilen üç isim üzerinden tartışmak istiyorum: Peter Singer, Tom Regan ve Gary L. Francione. Bunu yaparken, Derrida'nın *The Animal That Therefore I Am* (Öyleyse Olduğum Hayvan) isimli kitabı ile "Eating Well" isimli söyleşisinde ortaya koyduğu temel eleştirilerinden ve "Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli" makalesindeki adalet tartışmasından faydalanacağım. Son olarak, Donna Haraway'in hem hayvan hakları kavramına, hem de Derrida'nın yapısökümüne yönelik eleştirileri ve bu eleştirilerini temellendirdiği 'yoldaş türler' kavramsallaştırması üzerinde duracağım. Bu eleştirilerin hem adalet meselesine hem de hayvanlarla kuracağımız tahakkümden bağımsız yeni ilişki biçimlerine dair önemli ipuçları sunduğunu düşünüyorum. Tahakküm içermeyen ilişkileri, karşılıklılığı ve birlikte dönüşümü içeren yeni ilişkilene biçimleri bu yazının kapsamından çok daha geniş bir tartışmayı gerektirse de, tartışmayı bazı temel iddialarla sınırlı tutacağım.

Öyleyse Olduğum Hayvan³: Hayvanın Bakışını Ciddiye Almak

Hayvan hakları söylemini tartışmaya başlamadan önce, Derrida'nın eleştirilerini temellendirdiği sorular üzerinde duracağım. Derrida'nın yürüttüğü sorgulama, hayvan kategorisinin olduğu kadar insan kategorisinin yapısökümü için de hayvan kategorisi üzerinde düşünmenin ne kadar önemli olduğu gösterir. Peki, söz konusu yapısökümün amacı nedir? Basitçe felsefi kavramları ve geçerliliklerini sorgulamaktan öte ne gibi sonuçları olabilir? Bizim hukuk ve adalet çerçevesindeki düşüncemize ne katacaktır? İnsan ve hayvan kategorilerinin yapısökümü bizi hayvanları da kapsayan bir adalet anlayışına götürebilir mi? Tahakküm ve zulümden bağımsız bir ilişkiyi

düşünebilmek için hak talebinde bulunmak yerinde midir? Bu soruları sorarken insan düşüncesinin temelinde yatan kavramların merkezi konumlarını değiştirmeyi mi yoksa bu kavramları geçersiz kılmayı mı amaçlıyoruz? Tüm bu sorular, hayvanların - ya da Derrida'nın adlandırmasıyla *animots*⁴¹nun - günümüzde yaşadıkları sonsuz sömürü ve ızdırabı ve neredeyse mutlak tabiiyetini sonlandırmaya katkısı var mıdır, varsa bu nasıl bir katkıdır?

Derrida şu soruyu sorar; hayvanların bize - biz adı altında toplanan insanlara - 'baktıklarını' söyleyebilir miyiz? Bu soruyu evdeki kedinin kendisini banyoda çıplakken yakaladığı, ona baktığı bir andan hareket ederek ortaya atar. Burada söz konusu olan, tüm kediler veya hayvanlar âlemini temsil eden bir soyutlama olarak kedi değil, biricikliği içinde gerçek *bir* kedidir. Çıplaklık, insana özgü, hayvana yabancı olan bir şeydir. Hayvanlar çıplak oldukları için çıplak değildirler. Çünkü doğada çıplaklık yoktur; insanoğlu ise çıplak olabildiği sürece, çıplaklığından utandığı sürece insan olacaktır. Yani hayvan, her zaman çıplak olduğu için çıplak değildir ve insan çıplak olmadığı - cinsel organlarını örttüğü - sürece çıplak olacaktır. İnsanın çıplak olması, onun doğada aletsiz var olamaması anlamına gelmektedir; yani onun temel bir eksikliğine işaret eder. Bu eksiklik aynı zamanda onun üstünlük iddiasını da kurduğu zemindir (Derrida, 2008, s. 20). Derrida bahsettiği andaki bakışı neden önemsemektedir? Felsefenin göz ardı ettiği bu sorun ona göre neden önemlidir? Derrida'ya göre hayvan, mutlak bir ötekinin bakışıyla, mutlak farklı oluşun bakış açısıyla *bana* bakabilir (Derrida, 2008, s. 11). Ve bu bakış bize insanın sınırlarını gösterir; insanoğlunun kendisini insan olarak ilan ettiğinde geçmeye cesaret ettiği sınırı. Çıplaklığı ise bu sınırdır. Kedisinin bakışına çıplak yakalanan Derrida, hem çıplaklığından hem de çıplaklık üzerinden kurduğu üstünlük iddiasından utanır.

Derrida'ya göre hayvanlar hakkında iki kuramsal/felsefi yaklaşım vardır: Birinci grupta hayvanlar üzerine düşünen, yazan, çözümlemeler yapan ama hayvanlar tarafından görüldüğünü hiç görmeyenler vardır. Onların bakışları hiç bir zaman kendilerine yönelen hayvan bakışlarıyla karşılaşmamıştır (Derrida, 2008, s. 13). Bir hayvanın kendilerine bakabileceği, kendilerine hitap edebileceği ihtimalini hiç düşünmemişlerdir. İkinci grup ise daha çok peygamberler ve şairlerden oluşmaktadır. Burada hayvanlarla ancak edebi ve mitsel figürler olarak ilişkiye geçilir. Karşılaşılan bakış gerçek bir hayvanınki değil, mitsel bir figürün bakışıdır. Bu noktadan hareketle Derrida başta Kant, Heidegger ve Levinas olmak üzere Batı felsefesinde önemli rol oynayan birçok düşünürü

eleştirir.

Derrida hayvan hakları söyleminin temel iddialarına yönelik de bazı eleştirilerde bulunur; fakat bu eleştirileri fazla geliştirmez. Hayvanların da bize bakabileceği noktasından hareket ederek hayvan hakları söylemine dair eleştirileri derinleştirebiliriz. Farklı türlerin birbirlerine bakabildikleri, birbirlerini merak edebildikleri, birbirlerinin sorumluluğunu alabildikleri, Donna Haraway'ın söz ettiği, yoldaşlık ilişkilerinden ilhamla tahakküm ve zulüm içermeyen yeni ilişkilene biçimleri üzerine düşünebiliriz. Kedisinin bakışını dikkate alsa da Derrida bu tür ilişkilene biçimlerine ilişkin pek fazla şey söylemiyor (Haraway, 2008, s. 20). Diğer türlerle içine girdiğimiz ilişkiler üzerine düşünerek, insanın kendi hikâyesindeki kurucu rolünü sorgulayabiliriz. Bu sorgulama insanı, insan merkezli bir adalet düşüncesinin merkezinden etmeyi; hukukun adaletinin önceden belirlenmiş temellerini ve buradan kaynaklanan hak taleplerini eleştirmeyi sağlayabilir.

Acı Çekebilme Yetisi ve Hayvan Hakları

Derrida'ya göre yaklaşık iki yüz yıl önce insanların hayvanlarla olan ilişkisinde tarihsel bir dönüm noktasından daha büyük, ama bu biçimde adlandırılmayacak kadar da örtük olan bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Giderek yoğunlaşan ve hızlanan, sınırlarının ne olduğu öngörülemez bu değişimin adı konulmamıştır; fakat değişim birçokları tarafından gözlemlenebilmektedir. Zoolojik, etolojik, biyolojik ve genetik bilgi biçimlerinin gelişmesi, bu bilgi biçimlerinin bilgi nesnelere olan müdahale tekniklerinin değişmesi ve nesnelere yani hayvanların kendilerinin dönüştürülmesi, hayvanlara yönelik geleneksel davranış biçimlerini alt üst etmiştir (Derrida, 2008, s. 25). Besiciliğin geçmişte düşünülmemeyecek kadar büyük boyutlara ulaşması, endüstriyel et üretimi, genetik manipülasyon ve hayvanların tüketim için sürekli yeniden üretimi bu yeni ilişkinin en fazla görünen biçimleridir. Descartes'ın ünlü makine benzetmesinin altında yatan mantık, belki de en net biçimde hayvanların sınaî üretiminde somutlaşır; et ve süt üretme makineleri olarak hayvanlar... Tüm bu uygulamalar ise, *insanoğlunun* farz edilen esenliği adına yapılmaktadır. Kimse bu gelişmelerin sonucunda hayvanların emsali görülmemiş boyutlarda sömürdüklerini ve tahakküm altına alındıklarını inkâr edemez. İnsanlar, belki en kötü genositle⁵ karşılaştırılabilecek küresel boyuttaki bu zulmü kendilerinden saklamak ve unutmak için büyük çaba sarf etmektedir (Derrida, 2008, s. 26).

Bu feci manzaranın ortaya çıkışı, yeni bir şefkat ve acıma deneyiminin ortaya çıkışıyla aynı döneme denk düşmektedir. Son iki yüz yılda hem hayvanlara yönelik zulüm akıl almaz boyutlara ulaşmış, hem de bu zulme karşı muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Bu dönüşümü en açık biçimiyle ilk kez ifade eden kişilerden biri Jeremy Bentham olmuştur. Bentham'dan önceki felsefi geleneğin hayvanlara dair temel soruları, hayvanların akıl yürütebilme, konuşabilme becerilerini sorgulamaya ve insanlarınkilerle karşılaştırmaya yöneliktir. İnsanların becerileri üzerinden hayvanların becerilerini ölçmek isteyen felsefi gelenek, farklı biçimlerde sonraki düşünürlerce de devam ettirildi. Hayvanların akıl yürütme becerisinden ve ahlaktan yoksun makineler olduğunu söyleyen Descartes'a karşı Bentham'ın düşüncesi, bugün de hayvan aktivizminin önemli dayanaklarından biridir. Bentham, *Ahlak ve Yasama İlkelerine Giriş*'te faydacılığın insan hayvan ilişkilerine de genişletilmesini savunan ilk kişi oldu (Beirne, 2006, s. 42). Bentham insanların hayvanlara zalim davranması ve işkence etmesi için bir neden olmadığını söylerken, eski hukukçuların duyarsızlığı ve hayvanları nesnel sınıfta değerlendirmeleri yüzünden hayvanların çıkarlarının göz ardı edildiğini söyler. Benzer bir nesneleştirimin ırkçılıkta da olduğunu öne sürer. Bentham'ın şu ünlü alıntısı, yaptığı sorgulamayı daha net gösterecektir:

Belki bir gün hayvanlar dünyasının geri kalanı da kendilerinden ancak zorbalık yoluyla esirgenen haklara sahip olacaktır. Fransızlar bir insanın sırf derisi siyah diye kayıtsız şartsız bir zalimin keyfine terk edilemeyeceğini anladılar. Belki bir gün, bacak sayısının, derideki tüy miktarının ya da sağrı kemiğinin nerede bittiğinin de duyguları olan bir varlığı aynı akıbete terk etmek için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu anlaşılır. Bu aşılabilir sınırı çizebilecek başka ne olabilir? Akıl yürütme yetisi mi? Ya da belki konuşma yetisi mi? Ama yetişkin bir at ya da köpek, gerek akıl gerekse iletişim kurma açısından, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten kat kat üstündür; ama öyle olmasa bile bu neyi gösterirdi ki? Sormamız gereken asıl soru, "Akıl yürütebiliyorlar mı?" ya da "Konuşabiliyorlar mı?" değil, "Acı çekebiliyorlar mı?" olmalıdır (akt. Singer, 2005, s. 44).

Bentham'ın bu temel tezi kabul edildiğinde hayvanlara dair sorulan sorular logosun alanından çıkarılır ki logosantrizm temelde hayvanlara, logosun kurucu ötekisi olan hayvanların yoksunluğuna dair bir tezdur. Artık temel ve belirleyici soru hayvanların acı çekme *yetisine* sahip olmaları ile ilgilidir. Fakat bu aynı zamanda çelişkili bir sorudur. "Acı çekebiliyorlar mı?" aslında "yetersiz olabiliyorlar mı?" anlamına gelir. Derrida'ya göre acı çekebilme bir yeti değildir; güç içermeyen bir olanaktır. Bu soruda ölümlülük; hayvanlarla paylaştığımız sonluluk, güçsüzlük ve incinebilirlik

vardır. Ortak incinebilirlik, yeni şefkat deneyiminin altında yatmaktadır. Aynı zamanda bu soruyla reddedilemez olanın alanına geçeriz; kimse bazı hayvanların yaşadığı acıyı, korkuyu, paniği reddedemez. Reddedilemez olan ızdırabın, aynı zamanda şefkati doğurduğu da reddedilemezdir (Derrida, 2008, s. 27-8). Son iki yüz yıldır yaşanan bu dönüşüm aynı zamanda eşitsiz bir savaşa, bir mücadeleye de işaret etmektedir. Sadece hayvan hayatını değil, aynı zamanda şefkat hissini ihlal edenlerle, bu inkâr edilemez hisse başvuranlar arasında bir savaş sürmektedir. Bu çok eski bir savaş olsa da, artık kritik bir aşamasında olduğumuzu söyler Derrida: Zulmün ve işkencenin boyutları kendimizi içinde bulduğumuz bu savaşı yürütmeyi bir sorumluluk değil bir zorunluluk haline getirmiştir (Derrida, 2008, s. 29).

“Acı çekebiliyorlar mı?” sorusunun ve bu sorudan hareketle hayvan refahı savunusunun yakın dönemdeki en önemli isimlerden biri Peter Singer’dır. Bentham'ın faydacı düşüncesini geliştiren Singer, 1975'te daha sonra oldukça etkili bir kitap haline gelen *Hayvan Özgürleşmesi*'ni yazdı. Singer, faydacı prensibi hayvanlara genişletirken acı çekme kapasitesini konuşma veya matematik kapasitesinin üzerine yerleştirdi (Beirne, 2006, s. 43). Singer, insanların insanlara acı çektirmeyi haklı görmezken hayvanlara acı çektirilmesini haklı görmelerini *türcülük* kavramıyla açıklar. İlk kez Richard Ryder tarafından ortaya atılan ve bugün yaygın biçimde kullanılan bir kavram haline gelen türcülüğü Singer, bir kişinin kendi biyolojik türünün çıkarları lehine ve diğer türlerin çıkarları aleyhine, yanlı veya önyargılı olması olarak tanımlar (Singer, 2005, s. 43). Kadınlara yönelik ayrımcılık cinsiyetçilikten, siyahlara yönelik ayrımcılık ırkçılıktan kaynaklanıyorsa hayvanlara yönelik ayrımcılık da türcülüğten kaynaklanıyor der ve bunu kabul etmemenin siyahlar, kadınlar ve diğer gruplar için eşitlik talep ederken tutarsızlığa düşmemize neden olacağını söyler (Singer, 2005, s. 39).

Singer, insanlar ve hayvanlar arasında bariz farklar olduğunu kabul eder, bu nedenle de sahip oldukları haklar arasında da farklar olmalıdır der. Yine de bu durum, eşitlik ilkesinin hayvanları da içine alacak şekilde genişletilmesini engellemez. Zira eşitlik ilkesinin birbirlerinden farklı grupları içerecek biçimde genişletilmesi bu gruplara tıpatıp aynı biçimde muamele yapılacağı anlamına gelmez. Eşitlik talebinin zekâyla, fiziksel becerilerle veya güçle, ahlaki kapasiteyle ilişkisi yoktur. Eşitlik, söz konusu varlığın – kadın, siyah veya insan dışı hayvan – çıkarlarının göz önünde bulundurulmasına ve onlara nasıl muamele edeceğimizin bu çıkarlar gözetilerek belirlenmesine ilişkin ahlaki bir fikirdir (Singer, 2005, s. 41). Acı çekme yetisi, Singer'a göre herhangi bir çıkara sahip

olmanın ön koşuludur.

Singer, hayvanlara acı çektirmeme zorunluluğuna karşı sınırlayıcıdır da: “Her durumda bu kitapta ileri sürülen görüşler sadece acıyı en aza indirme ilkesine dayanıyor. Hayvanları acısız bir biçimde öldürmenin de yanlış olduğu fikri, bu görüşlerden bazılarına fazladan destek sağlar; bu olumlu bir şey olabilir ama kesinlikle zorunlu değildir.” (Singer, 2005, s. 62). Faydacı bir perspektiften bir davranışın doğruluğu veya yanlışlığı sonuçları hesaplanarak ölçülür; o halde, bazı acı yaratan eylemlerin sonuçları kolektif faydayı sağlıyor ise bu eylemler meşru görülebilir (Beirne, 2006, s. 44). Singer'a göre hayvan çıkarlarının önemi “bizim” çıkarlarımızla sınırlanır. Hayvanları insan amaçları ve çıkarları için kullanmayı bırakmamızı beklemez; sadece onları bugünkünden daha fazla gözetmemiz gerektiğini savunur (Francione, 2008, s. 39). Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*'nde hayvanlara çektirilen zulmün gerçekte gereksiz olduğunu ispatlamaya girişir. Kitabın büyük bölümünü, birçok hayvanın acılı bir biçimde öldürüldüğü hayvan deneylerinin insanlara herhangi bir faydası olmadığını kanıtlamaya, yemek zorunda olmadığımız hayvanların endüstriyel üretiminin acı dolu doğasını betimlemeye ayırır. Singer'a göre, eğer gerçekten kolektif bir fayda sağlayacaksa hayvanlar üzerinde deney yapılabilir; fakat bugünkü uygulamalara bakıldığında hayvanlara, ortaya çıkan faydadan çok daha fazla ızdırap verildiği görülecektir.

Singer'ın faydacı yaklaşımı, tam da Tom Regan'ın hayvan hakları kuramının başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Regan'a göre asıl soru hayvanların acı çekip çekmedikleri değil, onların *bir yaşamın öznesi olup olmadıklarıdır* (Masson, 2007, s. 10). Faydacı yaklaşım bireylere yapıp ettiklerinin dışında bir değer atfetmezken Regan'ın yaklaşımı her bireyin içsel değerinden söz ederek faydacılıktan farklılaşır. Bu değer insanların yapıp ettiklerinden, eylemlerinden bağımsızdır ve her bireyde aynıdır: bir hırsız bir azizden daha az değerli değildir (Regan, 1983, s. 237). Regan ahlaken etkin varlıklar ile ahlaken edilgin varlıklar arasında ayırım yapar. Bu ayırma göre ahlaken etkin ve edilgin varlıklar (ki hayvanlar ikinci gruba dâhildirler) arasında bazı farklılıklar olsa da, her ikisi de içsel değere sahiptir. Regan, hangi canlıların içsel değere sahip olduğuna nasıl karar vereceğiz sorusunu, *bir yaşamın öznesi olmak* kavramıyla açıklar. Regan, liberal hak kuramının temellerinden ayrılmayarak, bu kuramı *bir yaşamın öznesi olmak* kavramıyla hayvanları da kapsayacak şekilde genişletir. Bir yaşamın öznesi olmak, sadece yaşamaktan veya daha bilinçli olmaktan fazlasıdır. Hafızası, gelecek algısı, acı ve hazzı kapsayan bir duygusal dünyası ve zaman

içinde sabit kalan psikofiziksel bir kişiliğinin olması gibi özelliklere sahip olan canlılar bir yaşamın öznesidirler (Regan, 1983, s. 243). Ahlaki olarak etkin ve edilgin varlıklar arasındaki bu ortaklık, içsel değeri olan tüm canlılara diğerleriyle eşit biçimde davranmamız gerektiği anlamına gelir: onların içsel değerlerine saygı göstermemiz gerekmektedir. Bir adalet ilkesi olarak saygı ilkesi, sadece canlılara zarar vermememizi değil, aynı zamanda adaletsizlikten mağdur olanlara yardım etmemizi de gerektirir (Regan, 1983, s. 249). Saygın muamele görme hakkı, hayvanların yalnızca acılarının hafifletilmesi değildir. Onları et yemek için yetiştirmeyi, kürk giymek için öldürmeyi, bilimsel araştırmalarda kullanmayı ve bizi eğlendirmek için eğitmeyi bırakmak zorunluluğunu da getirir (Regan, 2007, s. 24). Regan, bu uygulamaların insanileştirmesini değil tamamen bırakılmasını savunur. Hayvan hakları mücadelesi, hayvanların koşullarını iyileştirme mücadelesi değildir, nezaketle ve şefkatle de ilgili değildir: Regan'a göre hayvanlara saygılı muamele, bir adalet meselesidir.

Hayvan Hakları Söyleminin Sınırlıkları

Regan'ın geliştirdiği hayvan hakları söylemi birçok açıdan eleştirilmiştir. Öncelikle insanlar, ahlaken etkin varlıklar olarak, ahlaken etkin olmayan fakat bir yaşamın öznesi olan hayvanlardan daha üstün bir konuma yerleştirilmiş gibi görünmektedir (Francione, 2008, s. 40-41). Bununla birlikte, bir yaşamın öznesi olmayan hayvanlar - ki bu sınırları nerede çizeceğimiz de muğlaktır - bu adalet kavramının dışına yerleştirilmiştir. Hak kuramının sınırlılıkları ve toplumsal hayattaki eşitsizlikleri gidermedeki yetersizliği açıkken, bunu hayvanlara genişletme çabası sorgulanmıştır. Ayrıca hayvanların kendi adlarına konuşmaları ve haklarını iddia etmeleri mümkün olmadığından, hayvan hakları hareketi her zaman insanların hayvanlar adına konuştuğu ve onların hakları hakkında karar aldıkları paternalist bir yapıya sahip olacaktır (Benton, 2006, s. 13). Aslında bu tip bir hak savunusu, insan ve hayvan arasındaki mutlak karşıtlığın kuruluşuna değinmeden, insanmerkezci hak kavramını insan dışı doğaya genişletmektedir.

Bu noktada Derrida'nın eleştirilerinin yol gösterici olacağını düşünüyorum. Derrida, Hayvan Hakları Evrensel Beyanname'sinden yola çıkarak hayvan hakları kavramını eleştirir. Beyanname, hayvan, özgürlük, doğa ve hayvanların yasal statüsü gibi temel ama aynı zamanda sorunlu kavramları kullandığı için, varsaydığı yasa altındaki özneleri ve hakkın statüsünü sorgulamamıza neden olur

(Derrida, 2008, s. 87). Derrida'ya göre, yasanın veya hakların tarihinde, hak ve sorumluluk sahibi özne kavramında ve ondan ayrı düşünülemez özne kavramının tarihinde özellikle bir dizi düşünce belirleyici olmuştur. Bu düşünceler dizisi belirli bir özne kavramında karar kılmış, hak ve hukuku kurarken hayvanların haklarını reddetmiştir. Bu nedenle, hayvan haklarının her türlü beyanı itiraza açık hale gelir (Derrida, 2008, s. 88). Derrida, Hayvan Hakları Evrensel Beyanname'si'ne sempati duyduğunu söylese de, *animots* ile ilişkilerimizi hak kavramı çerçevesinde düşünmemizin yerinde olup olmadığını sorar. Hayvanlara yönelik tahakkümü sonlandırmak için haklar çerçevesinde düşünmek, görevden muaf canlıların haklarının nasıl tanınabileceği sorusunu gündeme getirir. Düşünsel çerçevenin temel varsayımları, hayvan hakları söyleminin sorgulanmasının zeminini oluşturur. Liberal hak söylemini insan dışı hayvanlara da genişletmeye çalışan hayvan hakları söylemi, bu söylemin temel varsayımlarından beslenirken o varsayımların dışlayıcılığını da içerdiğinden kendisini sürekli bir açıklama ve meşrulaştırma çabası içinde bulur. Gerçekten de, hayvan hakları yazının büyük bir kısmının hayvanların neden haklara sahip canlılar olduğunu açıklamaya ayrıldığını görürüz; çünkü onlar hissedebilen varlıklardır, çünkü onlar acı çekme yetisine sahiptirler, çünkü sinir sistemleri 'bizimki'ne benzemektedir, çünkü bir yaşamın öznesidirler...

Meşrulaştırma çabası aslında hayvan hakları söyleminin temel çelişmesine işaret eder. 'Düşünüyorum'da veya 'varım'da; 'düşündüğümü söylüyorum öyleyse varım'da ve bu izleği takip eden diğer düşüncelerde, düşünemeyen veya düşündüğünü söyleyemeyen hayvanın varlığı bir şey ifade etmez. O cevap veremez, o insanın bakışına karşılık veremez. Bu nedenle de, bu hattı takip eden düşünürler hayvanın kendilerine bakma ihtimali üzerine düşünmemişlerdir. Bu hat aslında hayvanlar üzerindeki egemenliğin kurucu hattıdır. Bahsedilen sadece felsefe alanında kurulan bir egemenlik söylemi değildir; daha net biçimde tahakkümün kendisidir. Bu tahakküm, hem hayvanlara uygulanan sonsuz şiddet ve zalimlik yoluyla, hem de şiddetin adına uygulandığı önerme ve kurucu kavramları paylaşan eylem/itiraz biçimleri yoluyla kurulmaktadır (Derrida, 2008, s. 89).

“Mal Olmama Hakkı” Üzerinden Hak Söyleminin Eleştirisi

Regan'ın ve Singer'ın hak kavramsallaştırmasının sınırlılıklarının farkında olan başka bir hayvan aktivisti ve düşünürü Gary L. Francione, hayvanların mal olma statüsüne dikkat çeker. Ona göre, bu

statü değişmediği sürece, hayvanların hukuksal öznelliklerinden söz etmek mümkün değildir. Aslında insanların büyük çoğunluğu hayvanların hissedebilen canlılar olduklarının farkındadır; acı çektiklerini, bunu deneyimlediklerini bilirler. Peki, bunu bilerek nasıl bu ızdıraba duyarsız kalmaya devam ederler? Francione bu soruya şöyle cevap verir:

Hayvanlar hakkında söylediklerimiz ile gerçekte onlara uyguladığımız muamele arasındaki derin tutarsızlığın nedeni, hayvanların bizim için *mal* statüsünde olmalarıdır. ... Hayvanların mal statüsü, insanca muamele ilkesini ya da hayvan refahı yasalarının gerektirdiği varsayılan her tür tartıya vurma işlemini anlamsız kılar, çünkü bizim gerçekten tartıya vurduğumuz, malları olan hayvanların çıkarları karşısında mal sahiplerinin çıkarlarıdır (Francione 2008, s. 27).

Francione, Regan'ın karmaşık haklar kuramı tartışması yerine, tek bir hakkın üzerinde durur; mal olmama hakkı. Sadece bu hakkın, hayvanları da kapsayacak şekilde genişletilmesini ister ve bunun eşit gözetilme ilkesi üzerinden yapılması gerektiğini iddia eder; yani herkesin bir etmesi ve kimsenin birden fazla etmemesi. Hayvanlar mal statüsünde kaldıkları sürece çıkarları insanlarınkine eşit olmayacak, çıkarları her zaman 'birden az edecektir' ve hukuki statülerindeki yapılacak herhangi bir değişiklik anlam ifade etmeyecektir (Francione, 2008, s. 38 – 39). Ona göre, ne hayvan refahı hareketi ve temellerini Bentham'ın düşüncesinde bulunan insanca muamele ilkesi, ne de hayvanların hukuksal statüsüne dair karmaşık tartışmalar, hayvanların mal statüsünü değiştirmekte başarılı olmuştur (Francione, 2008, s. 245).

Francione'un insanlarla hayvanlar arasında kurulan ilişkiye ve hayvanların mal statüsüne dikkat çekmesi, hayvan hakları düşüncesi açısından önemli olsa da, temel varsayımları yerinden oynatmamaktadır. Öncelikle *yaşayan sermaye* ilişkileri içerisinde insanlarla hayvanların bir araya geldiği sayısız biçimi fazlasıyla basite indirger. Hayvanlar hem iş gücü, hem tüketici, hem de ürün olarak kapitalist ilişkiler içinde konumlandırılırlar. Haraway'in de söylediği gibi onların statüsünü ücretli işçilerle, kölelerle veya cansız metalarla kurulan analogilerle açıklamak hem bu biçimlerle hayvanların konumu arasındaki süreklilikleri, hem de farklılıkları görmemizi engelleyecektir (Haraway, 2008, s. 66-67). Francione, hayvanlarla insanların kapitalist pazar ilişkilerinde karşı karşıya geldikleri sayısız biçimi tek bir biçime indirgeyerek açıklamaya çalışır. Oysa insanlar ve hayvanların ne pazar ilişkilerindeki, ne de diğer alanlardaki karşılaşmalarını böylesi keskin bir ikilik çerçevesinde düşünmek zorunda değiliz. Francione da, tıpkı Singer ve Regan gibi insanların

hayvanları mal edinmesinin kökeninde yatan insan/hayvan ayrımını ve bu ayrımın temel varsayımlarını – bütüncül insan ve hayvan kategorileri – yerinden oynatmamaktadır.

Hayvan/İnsan Ayrımı Üzerine Düşünmek

Hayvan/insan ayrımının yapısökümünün hayvanlarla olan ilişkimizi yeniden şekillendirmek için önemli bir dayanak sunduğunu düşünüyorum. Bu noktada Derrida'nın eleştirilerine tekrar dönmek istiyorum. Derrida, ötekine sorumluluğumuzun bir ifadesi olarak Yahudi-Hıristiyan geleneğindeki “öldürmemelisin” (*thou shalt not kill*) yasasına gönderme yapar. Öldürmemelisin aynı zamanda, acı çektirmemelisin, zarar vermemelisin ve yememelisin demektir. Fakat “öldürmemelisin” yasası sadece insanı kapsar (Derrida, 1991, s. 112-113). İnsan dışındaki canlıları öldürmeye yetki verilmesi, öldürmenin meşrulaştırılması yani cinayetin inkârıdır. İnkâr, hayvanları öldürmenin cinayet olmadığını söyler. Derrida'ya göre söz konusu inkâr, öznenin şedit kuruluşuyla ilişkilidir (Derrida, 1991, s. 115). İnsan olarak öznenin kuruluşu, aynı zamanda ötekisini de *hayvan* olarak kurar. Bizi, biz insanları, 'ben, insan'ı kuran ayrımın, bu yarığın öte tarafında hayvanlar durur. Derrida bunu söylerken hayvanlarla insanlar arasında bir devamlılık, bir homojenlik olduğunu iddia etmediğinin altını çizer; kendi kuramsal çabası açısından heterojenlikleri, farklılıkları yok sayan böyle bir iddianın barındıracağı çelişkilerin farkındadır. Ayrımın, aradaki sınırın tek ve bölünmez bir hat olmadığını söyler. Derrida ortaya koyduğu tezin üç versiyonundan söz eder. Bu üç versiyonun, özellikle de üçüncüsünün, hayvanları düşünmek ve hayvanların bize bakabilme ihtimalini ciddiye almak için önemli olduğunu düşünüyorum:

- 1) Bu yarığın, iki eşiği (İnsan ve Hayvan) olan bölünmez bir çizgiyi tanımlamaz,
- 2) Bu yarığın, bu çoklu ve heterojen sınırın bir tarihselliği vardır; oysa anlatılan tarih yalnızca eşiğin bir tarafı tarafının hayatına ilişkindir,
- 3) Yarığın öte tarafındaki hayvanın kendi içinde heterojen bir çokluğu vardır (Derrida, 2008, s. 31).

Üçüncü versiyon üzerinde biraz daha durmak istiyorum: Hayvan ismini *insanoğlu* vermiştir; dille, hayvanın sahip olmadığını söylediği dil yoluyla verdiği bu isme, hayvanın – hayvan adı verilen çokluğun herhangi bir üyesinin – yanıt verme hakkı yoktur. İnsan, bu her şeyi kapsayan kavramın içindeki sayısız canlıyı, arkadaşı, komşusu veya kardeşi olarak görmez (Derrida, 2008, s. 34).

Derrida'ya göre, insan olmayan tüm canlıların genel ve ortak bir kategori altında toplanması sadece özenli, ihtiyatlı ve titiz bir düşünme biçimine karşı işlenmiş bir günah değildir; aynı zamanda bir *animots*'ya karşı bir suçtur da.

Bu suç nasıl giderilebilir? İnsanın bu şedit eylemini tersine çevirmenin bir yolu var mıdır? Derrida, bu noktada sessiz kalsa da, onun adalet tartışmasının, bir sonraki bölümde ele alacağım *yoldaş türler* kavramsallaştırmasıyla birlikte yol gösterici olacağını düşünüyorum. Sonsuz tekilliğin indirgenemezliğine vurgu yapan sonsuz adalet fikri yaşayan tüm canlıların sonsuz tekilliğini kapsar. Derrida, adaletin hesap edilemez, indirgenemez tekilliklerle ilgili olduğunu ve zorunlu olarak genel bir biçime sahip olan, indirgenemez tekillikleri hesaplamak durumunda olan hukukun, adalet olmadığını söyler. Hukukun adaleti ise her zaman biricik olanı, tekillikleri, yeri doldurulamaz varoluşu zorunlu olarak genel bir biçime sahip adalet normu ile uzlaştırmaktadır (Derrida, 2010, s. 62). Hayvanlar arasındaki sonsuz tekilliklerin yok sayılması da bu uzlaştırma işleminin bir parçasıdır. Bu düşünce, *insanoğlunun* adalet düşüncesindeki merkezi konumunu değiştirmeyi ve insan dışı hayvanların farkını ve indirgenemez çeşitliliğini adalet sorunuyla ilişki içinde görmeyi gerektiriyor. Burada kast edilen sonsuz tekillikleri genel biçimlere indirgeyen hukuku bir kenara atmak değil, “hukukun daha önceden hesaplanmış ve sınırları çizilmiş temellerinin yeniden göz önüne alınması ve yeniden yorumlanması”dır (Derrida, 2010, s. 78). Hayvan aktivizmi tam da böyle bir yeniden yorumlamanın alanını açar. Hayvan hakları söylemi ise, hak kavramının temelinde yatan insan ve hayvan kurgularını sorgulamadan bıraktığı için insan merkezli ön kabullerle sınırlandırılmıştır. İnsanı; beyaz, erkek insanı adil olanın ölçüsü haline getiren düşünce, bir hayvana karşı adaletsizlikten söz edemeyecektir. Fakat adaletsizlikten söz eden hayvan hakları söylemi de hayvanların sonsuz tekilliğini yok sayarak kurucu eylemin suç ortağı olur. Hayvan hakları söylemi, hayvanları insan merkezli hukuk kapsamına sokarak hayvanları zorunlu olarak bir muhasebeye tabi tutar. Bu muhasebeyi hayvanların tekilliğini tamamıyla dışlayan insan merkezli bir söylemin temel varsayımlarını kabul ederek yaptığı için kendisiyle sürekli olarak çelişmektedir. Derrida'nın yaptığı ise hayvan hakları söylemini ve hayvan aktivizminin taleplerini bir kenara atmak değil, yapılan hesaplamayı sorgulamaktır. Derrida'nın yaptığı sorgulamanın içerdiği alt üst edici potansiyeli görmeyi önemli olduğunu düşünüyorum. Aşağıdaki alıntı bu potansiyelin ipuçlarını vermektedir:

İnsan öznesini (tercihen ve pragmatik olarak kadından, çocuktan veya hayvandan

ziyade yetişkin erkek) tesis eden ve onu adil olanın ve olmayanın ölçüsü haline getiren sınırlara dekonstrüktivist bir yaklaşım, ne zorunlu olarak adaletsizliğe ne de adil olan ile olmayan arasındaki karşıtlığın silinmesine götürecektir. Belki de, bir tarihin ve bir kültürün kriterolojisini kapatabildiği sınırların tüm aygıtının, tatmin olmak bilmez bir adalet talebi adına yeniden yorumlanmasına götürecektir (Derrida, 2010: 65-66).

Derrida'nın ancak bir kaç ipucu vererek bıraktığı yerden nasıl ilerleyebiliriz? Bir hayvanın, genel olarak hayvanlar kategorisinin değil de, kanlı canlı bir hayvanın bize bakabilme, bize cevap verebilme ihtimalini ciddiye almak ne anlama gelmektedir? Hayvanlarla olan ilişkimizi, ya da farklı türler arasındaki ilişkileri yeniden düşünmemiz için bize nasıl bir olanak sunar? Çeşitliliği, çatışmayı ve biricikliği bastırmadan farklı türler arasındaki hiyerarşik olmayan ilişkiler üzerinde durmak, hayvan hakları söyleminin sınırları önceden belirlenmiş temellerini yeniden düşünmek için bir yol olabilir. Yazının sonuç bölümünde, Haraway'in *yoldaş türler* kavramı ekseninde bu tartışmayı derinleştirmeye çalışacağım.

Yoldaş Türler ve Başka Dünyalaşma

Derrida, hayvanların “bize” yanıt verip veremeyecekleri sorusunu sorarken, madun adına söz alıp onu konuşur hale getirme tuzağına düşmemiştir. Çünkü ona göre mesele hayvanlara sözlerini geri vermek değildir; ismin eksikliğinin bir yoksunluktan başka bir şey olduğunu düşünebilmektir. Fakat Derrida, bu başka bir şeyin ne olduğunu araştırmaya girişmemiştir. Hayvanların – ya da yazılarında tüyden, kemikten, etten oluşan tek *gerçek* hayvan olarak karşımıza çıkan kedinin – *nasıl* cevap verdikleri sorusunun cevabını aramamıştır. Hayvanlarla insanlar arasında, ya da Haraway'in deyişiyle *yoldaş türler* arasında, alternatif ilişkilene biçimlerine yoğunlaşmamıştır. Haraway'e göre bu, yoldaş türler arasındaki basit bir yükümlülüğün yerine getirilmemesidir; birbirine merak duyma yükümlülüğünün. Derrida, kedisinin gerçekte ne yapıyor, ne düşünüyor, ne hissediyor, ya da kendisine bakarak neyi ulaşılabilir hale getiriyor olduğunu merak etmemiştir. Çıplaklığından utanmakla fazlasıyla meşgul olan bu meraksızlık, başka dünyalaşmaya (*autremondialisation*) olası bir davetiyeyi kaçırmaya neden olmuştur (Haraway, 2008, s. 20).

Yukarıdakileri daha iyi anlamak için Haraway'in yoldaş türler kavramıyla neyi kast ettiğini açıklamak gerekiyor. Yoldaş hayvanlar, ABD'de 1970'lerde veterinerlik okullarındaki tıbbi ve psiko-sosyolojik çalışmaların sonucunda kullanılmaya başlanmış olan bir kavramdır. Yoldaş türler ise bu terimin

içerdiği anlamlardan çok daha fazlasına sahiptir (Haraway, 2010, s. 233). Yoldaş hayvan, ileri kapitalist ülkelerdeki endüstriyel evcil hayvan üretim ve tüketimi ile hayvanlarla ilgili bilim ve teknolojilerin kesişim noktasında durur. Yoldaş türler ise çok daha büyük ve heterojen bir kategoridir; birlikte yaşayan, birbirlerinin evrimlerini oluşturan, katışık, karmaşık ve sonlu türlerdir (Haraway, 2010, 234-235). Yoldaş türlerin ortak hikâyesinde sadece bir tür ya da öteki tür evrim geçirmez; farklı türler ilişkisel biçimde birbirlerini oluştururlar. Birbirlerinden beslenen, birbirlerini yiyen, çürüten ve yeniden oluşturan bedenlerde maddeleşen böylesi bir tarih, Derrida'nın sözünü ettiği yarığın yalnızca bir tarafının tarih anlatısından farklıdır. Böyle bir anlayış, insan doğa ayrımının varsayımlarını basit ve sade bir iddia ile elden geçirir. Başka dünyalaşma, dünyada yaşayan çoklu-türlerin arasındaki düğümleri yeniden bağlayarak kurulabilir (Haraway, 2008, s. 3). “Dünyaları ve yaşam biçimlerini çoklu-türlü ve çoklu-uzmanlıklı bir biçimde düşünmeye, yaratmaya ihtiyacımız var ve bu da siborgların komut/iletişim/istihbarat söylemini susturmamızı gerektirir.”(Haraway, 2010, s. 243).

Haraway, Derrida'nın sorularını önemsemekle birlikte, eksikliklerine dikkat çeker. Derrida, hayvanlar üzerine iki temel düşünce biçimini eleştirir; hayvanlar üzerine düşünen ama bakışları hayvanlarınkıyla hiç karşılaşmayanlar ve hayvanlara sadece mitik figür olarak bakanlar. Haraway, bu eleştirinin neden Derrida için sonucun kendisi olduğunu anlayamaz. Kedisinin bakışıyla karşılaşan Derrida çıplaklığından öyle utanmıştır ki, kedinin kendisini dönüştürme, onun da kedisini dönüştürme olasılığını görememiştir. Onun yazılarında hayvanlarla kurulan ilişki, hayvanların ızdırabı ve insanların şefkat duygusu çerçevesinde şekillenmiş gibi görünmektedir. Son iki yüz yıldır verildiğini söylediği savaş da bu duyguları temsil eden iki taraf arasında sürmektedir. Haraway ise, acı çekmenin ve insanların hayvanlara karşı suçlarının öneminin yadsınamaz olduğunu ama asıl sorunun, başka dünyalaşmanın ipuçlarını verebilecek sorunun, bu olmadığını söyler (Haraway, 2008, s. 22). Bize şu soruları sordurur: Hayvanlar oyun oynayabilir mi, çalışabilir mi? Ben, bir hayvanın davetine cevap verebilir miyim, onunla oynayabilir miyim? Oyun ve iş, acımanın ve isimlendirmenin dışında bir karşılıklılığı mümkün kılabilir mi? İsimler olmadan birbirimize bakabilir miyiz, dokunabilir miyiz? Dilin dışında kayda değer ötekini selamlayabilir miyiz? (Haraway, 2008, s. 26). Haraway kitabında, hayvanlarla çalışan, oynayan; hayvanların bakışını ciddiye alan ve yukarıdaki sorulara dair ipuçları sunan yoldaş türler karşılaşmalarının zengin bir anlatısını sunar. Bu

anlatılarda örneklerini sunduğu, türlerin kendi aralarında kurdukları bedenselleşmiş iletişim kelimeleri kullanmaz, daha çok dansa benzer. Tarafların hepsinin bir yüzü vardır fakat kimse isimlere güvenmez. Derrida'nın bahsettiği yoksunluk olmayan eksiklik, bu semiyotik dansa bulunabilir.

Haraway bu ilişkiyi tanımlamak için *respecere* kavramını kullanır; *respecere* mesuliyet, ilgilenme, duygulanım ve karşılıklı sorumluluğu ifade eder; fakat bunlar etik soyutlamalar değildir. Dokunarak, bakarak, geriye dönüp bakarak, ilgilenerek, merak ederek kurulan dünyevi ve gündelik iletişim biçimleridir. Karşılıklılığı ve birlikte oluşu içerir. Haraway hümanist terimlerin ve bu terimlerden beslenen hayvan hakları söyleminin bizi bu alternatif ilişkilene biçimlerine götürmediğini söyler. Hayvan hakları söyleminde hayvanlar sürekli bağımlı 'daha az insanlar', bütünüyle doğal 'insan olmayanlar' veya insanlarla aynı 'kürklü insanlar' olarak karşımıza çıkar (Haraway, 2008, s. 67). Kurucu olan her zaman merkezdeki insandır. Hayvan hakları söylemi, ne yoldaş türlerin bedenleşmiş tarihlerini anlamamız, ne de başka dünyalaşma ihtimalinin kapılarını aralamamız için yeterlidir.

"Yoldaş türler", değer atfetmek için insan zihniyetiyle benzerliği ölçüt alan "hayvan hakları" perspektiflerine pek yakın bir nosyon değildir. İnsanlar da partnerleri de yoldaş türler tarihinde birlikte inşa olurlar ve hiyerarşi ve zulüm kadar çalışma arkadaşlığı ve sorumluluk meseleleri de, hem tarihsel hem ahlaki anlamda, çok değerli ve açık meselelerdir. ... Mesele, insan olsun olmasın cinsler aşırı kurulacak canlı ve içinde yaşanır ilişkilere duyduğumuz özlemle "ontolojik bir koreografi"ye dâhil olabilmektir (Haraway, 2010, s. 255).

Bu ontolojik koreografinin bizi, kültürün kriterolojisinin sınırlarının "tatmin olmak bilmez bir adalet talebi adına yeniden yorumlanmasına" götürebileceğini düşünüyorum. Kastedilen, hak ve adalet söylemlerini tamamen bir kenara bırakmamız, dünyayı doğal bir barış ve uyum ortamı olarak düşünmeye başlamamız değildir. Yoldaş türler de *animots* da, uyumlu bir homojenliği değil, çatışmalı bir heterojenliği barındırır. Kendi hikayesinin başrolünü oynayan insanın hikayesi, birbirini oluşturan ve çürüten türlerin çatışmalı karşılıklı evrimi hikyesidir. Böylesi bir insan düşüncesi hukukun öznesi olan bütünlüklü insan düşüncesinden oldukça farklıdır. Adalet kavramını yeniden ele almak için çokluğu ve çokluğun içerisindeki sayısız ilişkilene biçimini görmemiz gerekmektedir. Kayda değer ötekinin kurucu ve yıkıcı tüm özellikleri, tekillikleri yeniden düşünölmeye, yeni ilişkilerle tekrar ve yeniden kurulmaya açıktır.

Sonnotlar

1 1978 yılında Paris'te UNESCO evinde ilan edilen Birleşmiş Milletler Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi bu uluslararası düzenlemelerin başında gelir. 1989 yılında Hayvan Hakları Birliği tarafından yeniden düzenlenen metin 1990 yılında açıklanmıştır. Bunun dışında Kuşların Himayesine Dair Milletler Arası Sözleşme (kısaca Paris Sözleşmesi; 1950), Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme (kısaca RAMSAR sözleşmesi; 1971), Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (kısaca CITES Sözleşmesi; 1975), Yaban Hayvanlardan Göçmen Türlerin Korunması Sözleşmesi (kısaca Bonn Sözleşmesi; 1979), Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamını Koruma Sözleşmesi (kısaca Bern sözleşmesi; 1982), Hayvanların Korunması İçin Uluslararası Sözleşme (1988), Uluslararası Taşıma Sırasında Hayvanların Korunması Avrupa Sözleşmesi (2003), Hayvan Refahı Evrensel Beyannamesi (kısaca UDAW; 2003) sıklıkla anılan uluslararası sözleşmeler arasındadır.

2 Bu yazıda hayvan hakları söylemiyle ilişki içerisinde olan feminist çözümlere değinmeyeceğim. Fakat yazı içerisinde Türkçe'de cinsiyetsizmiş gibi görünen insan kavramı yerine yer yer *insanoğlu* kavramını tercih ederek, bu çözümlerlerin temel tespitlerinden birine gönderme yapmayı amaçlıyorum. Doğa/insan ikiliğinde verili kabul edilen, evrensel olanı temsil ettiği kabul edilen insan aslında cinsiyetsiz değildir; erkektir. Hayvanlar üzerine düşünen feministler, daha sonra ayrıntısıyla tartışacağım hayvan hakları söyleminin de bu insan kurgusunu kabul ettiğini söylemiş ve bu söylemin rasyonel, maskülist yanını eleştirmişler, altında yatan Kartezyen mantığı sorgulamışlardır. Konuyla ilgili toparlayıcı bir tartışma için bkz. J. Donovan "Animal Rights and Feminist Theory", *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 15 no.21 (1990):350-372. Türkçede yeni yeni tartışmaya açılan bu alanda önemli bir yeri olan Carol J. Adams'ın *Etin Cinsel Politikası: Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram* isimli kitabı, ataerki ve et yemek arasındaki bağlantıları tartışıyor.

3 Derrida'nın Descartes'in 'düşünüyorum, öyleyse varım'ıyla oynayarak kitabına seçtiği başlık *L'Animal que donc je suis* aynı zamanda *je suis*'in ikili anlamından da faydalanmaktadır: olmak ve takip etmek. Descartes'dan Kant'a, Heidegger'e ve Levinas'a felsefe tarihinde hayvan düşüncesinin izini süren Derrida düşünerek takip etmenin nasıl olup da koklamak, koku bırakmak, iz sürmek gibi takip etme yollarına üstün geldiğini sorgular.

4 Derrida, Fransızca'daki *animal* (hayvan) ve *mot* (kelime) sözcüklerini birleştirerek oluşturduğu bu terimi *animal* ya da çoğul haliyle *animaux*'nun kapsamadığı bir çeşitlik ve çoğulluğu ifade etmek için kullanır. *Animaux* ile aynı biçimde telaffuz edilmesine karşın, sonundaki *mots* ekiyle dile, sözcüğe gönderme yapar. *Animots* hayvanlara kendi sözlerini geri vermeyi değil, ismin ve kelimenin eksikliğini, yoksunluktan başka bir şey olarak düşünebilmeyi kabul etmek anlamına gelir (Derrida, 2008, s.48).

5 Genosit terimini hızlıca kullanıp geçmememiz gerektiği yönünde uyarıda bulunur Derrida. Burada söz konusu olan, bir türün yapay yollardan sürekli ve aşırı bir biçimde yeniden üretilmesi yoluyla yok edilmesidir (Derrida, 2008, s. 26).

Kaynakça

Beirne, P. (2006). For a Nonspeciesist Criminology: Animal Abuse as an Object of Study. İçinde Nigel South ve Piers Beirne (Ed.) *Green Criminology*. 117-148. Aldershot: Ashgate

Singer, P. (2005). *Hayvan Özgürleşmesi* (H. Doğan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Benton, T. (1998). Rights and Justice on a Shared Planet: More Rights or New Relations. *Theoretical Criminology* 2 (2). 149- 175.

Derrida, J. (1991). "Eating Well," or the Calculation of the Subject: An Interview with Jacques Derrida. İçinde E. Cadava, P. Conor ve J.-L. Nancy (Ed.) *Who Comes After the Subject?* 96-119. Londra ve New York: Routledge.

Derrida, J. (2008). *The Animal That Therefore I Am*. Marie-Louise Mallet (Ed.) (D. Wills, ev.) New York: Fordham University Press.

Derrida, J. (2010). Yasanın Gc: Otoritenin Mistik Temeli. İçinde Aykut elebi (Haz.) *Şiddetin Eleştirisi Üzerine*. 43-134. (E. Gztepe, Z. Direk ve F. B. Aydar, ev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Francione, G. L. (2008). *Hayvan Haklarına Giriş: Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?* (R. Akman ve E. Gen, ev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Haraway, D. J. (2008). *When Species Meet*. Londra ve Minneapolis: University of Minnesota Press.

Haraway, D. J. (2010). Siborglardan Yoldaş Türlere: Teknobilimde Akrabalığı Yeniden Şekillendirmek. İçinde Gçsal Pusar (Haz. ve ev.) *Başka Yer: Donna Haraway'den Seçme Yazılar*. 225-256. İstanbul: Metis Yayınları.

Masson, J. M. (2007). Önsöz. İçinde Tom Regan (Yaz.) *Kafesler Boşalsın: Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*. 9-12. (S. ağlayan, ev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Regan, T. (1983). *The Case for Animal Rights*. Berkeley ve Los Angeles: University of California Press.

Regan, T. (2007). *Kafesler Boşalsın: Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*. (S. ağlayan, ev.) İstanbul: İletişim Yayınları.